

“Mahkumlar” film yaratilishidan oldin - senariy yozishdan tortib, rejissyorlik va aktyorlar bilan ishlashgacha bo‘lgan ma’lum bir qator g‘oyalar va tamoyillarni bekor qilgandek tuyuladi.” [1.39].

O‘rta osiyo kino ijodkorlarining ishlarida ham fenomenologik qarashlar juda kuchli qo‘llaniladi. Sababi shundaki o‘zbek, qozoq, qoraqalpoq va boshqa millatlarga mansub qaysi filmni qaramaylik biz filmlarda fenomenologik qarashlarni kuzatamiz. Sababi kino rivojlangan va rivojlanish sababi o‘zidan-o‘zi kelib chiqadiki kinoshinos olimlarning mehnati tufayli. Bu ish

jarayoni hattoki butun omma bilishi kuzatishi uchun O‘zbekistonda filmlarni tahlil qilish uchun “Madaniyat va marifat” telekanalida ko‘rsatuv tashkil qilingan va Qoraqalpog‘iston teleradiokanalida ham “Kino+teatr” ko‘rsatuv mavjud bu teleloyihalarda biz so‘z etayotgan filmlarni audiovisual fenomenologiyasiga urg‘u beriladi undan tashqari filmlardagi aktyor, aktrissalar ijodi rejissorlarning mahorati v.h.klar haqida olimlar tamonidan fikr bildiriladi va xalqqa namoyish etiladi. Bu kabi targ‘ibotchi loyihalarni ko‘plab misollar qilish mumkun lekin asosiysi natija hisoblanadi.

Adabiyotlar:

1. Новая философская энциклопедия. М.: Мысль, 2010. Т. III. С. 448.
2. Ямпольский М. Видимый мир. Очерки ранней кинофеноменологии. М.: НИИ Киноискусства, Центральный музей кино, Международная киношкола, 1993. С. 198-199.
3. Базен А. Что такое кино? Сборник статей. М.: Искусство, 1972. С. 42.
4. Дорошевич А.Н. Метафизика Андре Базена // Киноведческие записки. 1993. №17. С.99.
5. Метц К. Воображаемое означающее. Психоанализ и кино. Изд. 2-е. СПб.: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2013. С. 83.
6. Гуссерль Э. Идеи к чистой феноменологии. М.: Лабиринт, 1994. С. 33.
7. Трюффо о Трюффо. М.: Радуга, 1987. С. 139.

REZYUME. Bu maqolada film muallifning audiovizual echimlarni fenomenologik, falsafiy va estetik nutq sohasi sifatida qanday foydalanish ular haqida jahon olimlarining fikrlari o‘rganiladi va ularga izoh kelitirilib, kino sohasida fenomenologik qarash qanchalik muhim omil sifatida rol oynashi tahlil qilinadi.

РЕЗЮМЕ. В этой статье Фильм исследует, как автор использует аудиовизуальные решения в качестве феноменологической, философской и эстетической области дискурса мнения ученых всего мира о них и комментирует их, анализируя, насколько важную роль играет феноменологический взгляд в области кино.

SUMMARY. In this article, the film explores how the author uses audiovisual solutions as a field of phenomenological, philosophical and aesthetic speech, the opinions of world scientists about them are studied and comments are made on them, analyzing how important a role is played by a phenomenological view in the field of cinema.

ШЫҢҒЫС АЙТМАТОВТЫҢ «БОРАНЛЫ БЭНДИРГИ» РОМАНЫНЫҢ ҚАРАҚАЛПАҚША АҰДАРМАСЫНЫҢ КӨРКЕМЛИК ӨЗГЕШЕЛИГИ

Б.Т. Бердиева - оқытыушы

Өзбекстан мәмлекетлик көркем өнер хам мәденият институты Нөкис филиалы

Таянч сўзлар: проза, философия, теория, пафос, жанр, лирика, стилистика

Ключевые слова: проза, философия, теория, пафос, жанр, лирика, стилистика

Key words: prose, philosophy, theory, pathos, genre, lyrics, style

Ш.Айтматовтың көплеген шығармалары дүньяның көплеген тиллерине, солардың қатарында қарақалпақ тилине аўдарылды хәм олар қарақалпақ кітап оқыўшыларының руўхый мүлкине айланып үлгерди. Қарақалпақ халқының оқыўшылары Ш.Айтматовты өз жазыўшысы сыпатында қарайды. Ш.Айтматов тек қырғыз халқына ғана емес, Орта Азия халықларының бәршесине ортақ жазыўшы. Қарақалпақ

кітап оқыўшысы да Ш.Айтматовты тап қарақалпақ жазыўшысындай өзине жақын көреді, оның хәр бир шығармасының аўдармасын сағынып қарсы алады. Жазыўшының хәр бир шығармасы бизиң халқымыздың да турмысын, тарыйхын, келешегин көргендей жақынлық пайда етеди. Ш.Айтматов прозасындағы оның өзинен бурынғы әдебиятқа салыстырғанда өзгеше көркем-эстетикалық, поэтикалық белгилери –

көркем прозаға лириканың батыл түрде енгизилиўи, гейде романтикалық («Жәмийла»да), гейде драмалық («Бразы бол, Гүлсары!», «Ақ кеме» т.б.) пафостың күшлилиги, фантастикалық, мифологиялық, мистикалық түсиниклер хэм көзқараслардың бүгинги турмыс ҳақыйқатлығы менен синтезленип берилиўи (соңғы шығармаларында) әдебий орталықты хайран қалдырып, шексиз өзине тартты. Мине, усы фактлердиң барлығы жазыўшының шығармаларының көп тиллерге аударылыўына себеп болды. Жазыўшының дерлик барлық шығармалары қарақалпақ тилине аударылды хэм басылып шықты. Солардың ишинде ең дыққатқа ылайық хэм сәтли аудармалар Әденбай Тәжимуратов, Узақбай Пиржанов, Алпысбай Султанов, Қазақбай Сапаровларға тийисли болды. Узақбай Пиржановтың қарақалпақ тилине аударма қылған «Қызыл шалғышлы дилбарым», «Биринши муғаллим», «Ақ кеме» шығармаларында қырғыз халқының лиризмге толы философиясын, Ш.Айтматовтың өзине тән болған нәзик баянлаў үлгисин анық көриўге болады. Соны да айтып өтиў керек, Ш.Айтматовтың шығармаларын қарақалпақ тилине аудармалаў жас жазыўшылар ушын өзине тән тәжирийбе мектеби болды десек алжаспаймыз. «Ақ кеме», «Әсирге татырлық күн», «Теңизди жағалап жортқан тарғыл көпек» хэм т.б. шығармаларын «Әмиўдәрья» журналына басып шығарыўға таярлаўда көплеген талант ийелериниң қәлеми ысылды. Жазыўшыны қарақалпақ оқыўшыларына жақыннан таныстырыўда аудармашылардың хызмети үлкен болды. Ш.Айтматов шығармаларының қарақалпақ тилиндеги аудармаларының өзгешеликлерине тоқтамастан алдын әдебияттаныў илиминдеги аударма теориясының базы бир мәселелерине дыққат қаратқанды макул көрдик. Аударма теориясының пайда болыўы хэм оның универсал қағыйдаларының ислеп шығылыўы дәретиўшилиқ аударма әмелиятына унамлы хэм нәтийжели тәсирин көрсетти. XX әсирдиң орталарындағы аудармаларға салыстырғанда аударма жұмысларының сыпаты хэм сапасы сезилерли дәрежеде жоқары дәрежеге көтерилди. Түп нуска хэм аударма тилиниң барлық тәрәплери хэм нәзикликлери, бир-бирине қай дәрежеде сәйкес хэм муўапықлығы, қарама-қарсы хэм қыйын тәрәплерин салыстырмалы тәризде билиў –

хәзирги заман аудармашылығының ең биринши шәртлериниң бири екенлиги тән алынды. Алымлар көркем аударма тили мәселесинде төмендеги пикирлерди билдиреди: көркем әдебий шығармалар аудармасы ушын булар да азлық етеди.

Түп нуска хэм аударма тиллердиң поэтикалық сүўретлеў фәзийнелерин билиў, сөзлер хэм гәп қурылысларының семантикалық, синтаксислик, стилистикалық өзгешеликлерин, өз жұмысын анық билиўши аудармашы – суў астындағы шебер акваланг хэм нәзик сезимге ийе актер сыяқлы. Дәретиўшилиқ етиў – аудармашылықтың ең баслы қәсийети.

Аударма нусканың түп нускаға хэм оның жанр, поэтикалық қәсийетлерине сәйкеслиги, барлық жеке хэм улыўма талаплардың өз ара байланыслылығы, эквивалентлик хэм интерпретация тәрәплери, сөзлердиң бир тилден екінши тилге өткендеги метаморфозасы, түрли-түрли прогматикалық гүзетиўлер хэм нәтийжелердиң барлығы өзлериниң илимий қәлиплерине ийе. Аударма теориясында лингвистиканың орны үлкен. [4:49] Кейинги он жыллықта теорияда лингвистикалық машқалалар ушырасып қайта-қайта исленбекте.

Сонлықтан, аудармада лингвистикалық қәдем таслаў мүмкин емес. Соның менен бир қатарда, лингвистикалық машқалалар менен бирге аударманың поэтикалық, эстетикалық, психологиялық, философиялық, социаллық, машқалаларын терең хэм нәтийжели үйрениў аударма теориясы тараўының ең әхмийетли ўазыйпасына киреди. Аудармашының мийнетин хеш қашан екінши дәрежели деп түсинбеў керек. Оның мийнети жазыўшы тартқан машақат пенен барабар. Аударма себепли тилдиң сөзлик қоры жаңа сөзлер, терминлер, гәптиң илгери тилде көрилмеген, сыналмаған синтаксислик дүзилислери менен байыйды.

Аудармашының көркем мийнети себепли тил жаңаша түске енеди. Аударманың усындай бир қатар машақатларына қарамастан, Ш.Айтматовтың бир нешше шығармалары қарақалпақ тилине аударылды. Биз төменде Ш.Айтматовтың У.Пиржанов аудармасындағы «Боранлы бәндирги» шығармасының айырым мәселелерине талқы жасаймыз Жазыўшы менен аудармашының аўхалын бир-бири менен салыстырайық: хәр екеўине де қандай да бир нәрсени таңлаў хэм қандай да бир нәрседен ўаз кешиўине туўры келеди. Жазыўшы өз шығармасына туўры

келетуғын образларды, сөзлерди таңлайды. Өне, сол таңлауы менен ол еркин.

Жазыушы ойлаған образын жаратады, жазыу барысында оны өзгертпестік хэм қайтадан ислеп, толықтырыу имканиятына ийе. «Аўдармашыға келсек, ол енди таяр шығармаға дус келеди. Шығарманы өзгертиўге аўдармашының жүреги даўамайды, ол – кул. Бул жазыушы гезлесепеген қосымша тың қыйыншылық. Шығарма жазыудан гөре оны аўдарма ислеу қыйын. Аўдармада миллийлик сақланыуы керек деген едик» [4:8]. Деген менен түрли халықтың руўхый хэм мәдений турмысында өзине сай түсиниклер көплеп ушырасады. Мысалы: қазақ хэм қырғыз тиллериндеги «ботакөз» сөзинде боталаққа (түйениң баласы) сын берилген екен, буны басқа тилге тап солай көшириу қыйын. Хиндлерде сыйыр-гөззаллық, сақыйлық хэм аналық меҳирдин тымсалы болғанлығы себепли, хинд әдебиятында сулыу қызды сыйырға уқсатыуы – бизде дәўжүрек батырды арысланға теңеуиндей гәп. Немислерде болса шошқа – бахыт тымсалы екен, буны басқа тилге тап солай аўдарылса, турған гәп – мазмун бузылады. Сондай-ақ, украин хutory – қарақалпақ аўылы емес, өзбек қышлағы – қырғыздың айылынан парк кылады. Демек, миллийлик тилде өз сәўлесин табады. Мәселен, Ш.Айтматовтың шығармалары тилинде миллий безеулер, сөз саплаулар жоқ, соған қарамастан, оның повесть хэм романлары бастан-аяқ миллийлик пенен суўғарылған. Өз гезегинде У.Пиржанов та оның «Боранлы бәндирги» шығармасын артықша безеулерсиз жеткерийге хәрекет қылған хэм буған ерискен. Шығарманың түп нускасы рус тилинде жазылғанлығы мәлим. Демек, рус тилинде гезлесетуғын сөзлик бирликлер, фразеологизмлер бизиң сөйлеу тилимизге онша сәйкес келе бермейди. Талантлы жазыушы У.Пиржанов бундай сөзлерди қолланыу менен шығарманы оқыушыға еле де жақынластырған. Мысаллар келтирейик: Түп нускада: «... а иначе не позваляю вам здесь оставаться, не посмотрю ни на что, пеняйте на себя...». [1:332] Қарақалпақшасы: «Солай етпейтуғын болсаңлар бул жерден ийт қосып куўып жиберемен бирақ». [2:41]

Көрип өткенимиздей, «ийт қосып» сөзи түп нусхада жоқ. Былайынша қарағанымызда, Европа халықлары ушын ийт жүдә бир сүйкимли хайуан. Бирақ, Орта Азия халықлары өзлериниң жаман көрген

адамларының үстинен айтысқанда «ийт минез» «ийт жанлы» хэм т.б. қолланады. Шығармадағы Қазанғапты жерлеуден алдын Сабийтжан менен Айзада арасындағы болған даў-жәнжелди былай келтиреді: «Да, вот такая нехорошая история вышла накануне похорон». [1:332] Аўдармасы: «Мархумды шығарардың алдында усындай бир пышық басты бийабырайшылық болды да қалды». [2:41] Буны: «Аўа, жерлеу алдында усындай жаман ўақия жүз берди» – деп аўдарыуға да болатуғын еди. Бирақ, булай аўдарыу оқыушыны зериктирип жибереди. Сөзбе-сөз аўдарғанда шығарманың көркемлиги жоғалады. «Пышық басты» сөзи де усы мақсетте қолланылған. У.Пиржанов аўдармасында аўызеки сөйлеу стили көп қолланылады. Буны төмендеги мысаллардан да көриуимиз мүмкин. «Сабитжан тогда стал орать на ее мужа, чтобы он заставил замолчать Айзаду, а тот вдруг взбеленился и кинулся душисть Сабитжана...». [1:332] Аўдармасы: «Сол ўақытта Сабитжан Айзаданың аўзына қум қуйылыуы ушын оның байына бақырып еди, ол бирден жулқынып, дәпинип Сабитжанның алқымынан буўындырды». [2:41] Хәр халықта туўған-туўысқанларын атаўда өзіншелликке ийе. Буны төмендеги мысалымыздан алып қарайық. «Это кокетай» дорогой, не на Каранаре ехать по Сарозекам очень там все сложно...». [1:336] Қарақалпақша варианты: «... Бул саған Сарыөзекте Қаранарға минип, қоқанлап жүриу емес, ақсақал, ондағы бәри де жүдә қыйын». [2: 46] «Кокетай – ласкательно-уменьшительное и в то же время снисходительное обращение»). Қырғыз тилинен «коке» сөзин аўдарғанда қарақалпақша «аға» сөзине туўры келеди. Бирақ, қарақалпақ халқында ер адамлар «аға» сөзине қарағанда «ақсақал» сөзин жиий қолланады. Мына мысаллар да жоқарыдағыдай сыпатқа ийе: «А она невезучая бейбақ, не послушалась аульских старушек. [1:358] Қарақалпақша варианты: «Ал, талабы келиспеген бул маңлайы қара аўылдағы кемпирлердин айтқанын тыңламай». [2:72] Ш.Айтматов тәрәпинен шығармада қолланған «бейбақ» сөзине рус тилинде «несчастливница», яғный, «бахытсыз», «бахты келиспеген» деген түсиник бериледи. «Маңлайы қара» сөзиниң русшасы түп нускада жоқ хэм болыуы да мүмкин емес. «Боранлы бәндирги»ниң қарақалпақша аўдармасындағы нускасынан

усы сыяклы мысалларды көплеп келтире бериўге болады. Аўдармадағы бундай өзгешеликлер көркем аўдарманың қарақалпақ әдебиятында раўажланыў принциплерин хәм

тенденцияларын анықластырыўға жәрдем береді. Сонлықтан, жазыўшы шығармаларының қарақалпақ тилиндеги аўдармалары да өз алдына изертлеўди талап етеді.

Әдебиятлар

1. Айтматов Ч. Плаха. // И дольше века длится день. Алмата: Жалын, 1987. С. 285-573.
2. Пиржанов У. Боранлы бәндирги. – Нөкис: Қарақалпақстан, 1993.
3. Султанов А. Қарақалпақ прозасында Шыңғыс Айтматовтың поэтикалық дәстүрлері. – Нөкис: Билим, 2007.
4. Саломов Г. Таржима назариясыға кириш. – Т.: Ўқитувчи, 1978.
5. Саломов Г. Адабий анъана ва бадий таржима. – Т.: Фан, 1980.

РЕЗЮМЕ. Бу мақоламизда Чингиз Айтматов ижодиётининг поэтикасыға доир масалалар, таржима санъати ҳақида айрим мулоҳазалар ёритилди. Қирғиз ёзувчиси Чингиз Айтматов ўз замонасининг буюк намоёндаси бўлибгина қолмай ҳаёти давомида инсонийликни кўқларға кўтарди. Унинг қарақалпақ халқининг кўшалок чинори булган И.Юсупов ва Т.Қайипбергеновлар билан дўстлик муштараклиги қирғиз-қарақалпақ халқига бирдамлик кўприги сифатида хизмат қилди. Улуғ қирғиз ёзувчиси Ч.Айтматов қарақалпақ классик шоири Бердах Ғарғабай ўғли ижодига жуда юқори баҳо берган эди. Ёзувчи қарақалпақ адабиётига буюк эхтиром ила қараб, И.Юсупов ва Т.Қайипбергеновларнинг адабиётдаги мавқеини донишмонана белгилаб берди ва: «Мен И.Юсуповни рус тилида уқийман, агар уни асл нусхада ўқиганимда нималар юз берарди, билмадим»... «Т.Қайипбергенов сиймосида тарих сарлавларидан уз халқин излаб юрган Бердахни кўраман» – деган эди у.

РЕЗЮМЕ. В данной статье освещены вопросы, связанные с поэтикой творчества Чингиза Айтматова, некоторые соображения относительно искусства перевода. Киргизский писатель Чингиз Айтматов был не только великим представителем своего времени, но и всю свою жизнь ждал человечества. Мостом единения кыргызско-каракалпакского народа послужила его дружба с И.Юсуповым и Т.Кайипбергеновым, любимыми представителями каракалпакского народа. Великий киргизский писатель Ч.Айтматов сказал: "Я читал И. Юсупова по-русски, я не знаю, что бы произошло, если бы я прочитал это в оригинальной версии"... «В образе Т.Кайипбергенова я построю Бердаха, который ищет людей вдали от заголовков истории». В статье также будут затронуты некоторые проблемы художественного перевода.

SUMMARY. In this article, issues related to the poetics of Chingiz Aitmatov's work, some considerations regarding the art of translation were covered. Kyrgyz writer Chingiz Aitmatov was not only a great representative of his time, but he was waiting for humanity throughout his life. His friendship with I.Yusupov and T.Kaipbergenov, who were the beloved members of the Karakalpak people, served as a bridge of unity for the Kyrgyz-Karakalpak people. The great Kyrgyz writer Ch.Aitmatov said: "I read I.Yusupov in Russian, I don't know what would have happened if I had read it in the original version"... "In the form of T.Kaipbergenov, I will build Berdakh, who is looking for people away from the headlines of history". The article will also mention some problems of artistic translation.